

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

IGREYIDI 12

ISINDEBELE ILIMI LEKHAYA (HL)

IPHEPHA LOKUTHOMA (P1)

NOVEMBA 2008

IMITLOMELO: 70

ISIKHATHI: Ama-iri ama-2

Iphepheli linamakhasi alitjumi (10).

YELELA

1. Iphepheli lineengaba ezintathu: ISIGABA A, B no-C.

ISIGABA A: Ukufunda nokuzwisisa.

ISIGABA B: Ukurhunyeza.

ISIGABA C: Ihlelo nokusetjenziswa kwelimi.

2. Phendula YOKE imibuzo engaphasi kweengaba ezintathu ezinikelweko.
3. Fundisisa yoke imibuzo ngaphambi kobana uyiphendule.
4. Iimpendulo azingahlangahlanganiswa.

ISIGABA A: UKUFUNDA NOKUZWISISA**UMBUZO 1**

1.1 Phendula imibuzo engaphasi kweendatjana zombili, u-1.1 no-1.2.

AKUFAKWE ELIYA PHAMBILI IGADANGO KWEZEFUNDO

Igadango elithethwe mNyango wezeFundo kanye neenyonyana zabotitjhere eMpumalanga lokuthi kungavalwa iinkolo ukuze kubuyiselwe isikhathi esilahleke lokha abasebenzi bombuso nabanghale umsebenzi kumelwe libethelwe ihlombe.

Isivumelwanesi silitshwayo lehloso ehle yabotitjhere yokuthi bayatshwenyeka ngomntwana. Ukuya ngalesi sivumelwano kuzokufundiswa nangaboMGcibelo, nokho abotitjhere bazokubhadelwa ekufundiseni kwabo ngaboMgcibelo, lokho kuzobasiza ngombana imirholo ezokudoswa njengombana bangakhange basebenze ngenyanga kaJuni izokubuya. Kubuye kwavumelwana ngokuthi amaholideyi kaSeptemba azokubekelwa ngeqadi ukuze kuragwe umsebenzi.

Nokho abafundi abanengi bazithola banomraro. Phela kuzokufanela bona benze omnengi umsebenzi ngombana kulungiswa ubujamobu. Kunengozi yokuthi labo abathatha isikhathi ukubamba izinto ngengqondo, nalabo abadinga ukubanjwa ngesandla ezintweni ezinengi kumele basale abanye nabaya emakhaya .

Akungabazeki bonyana iingqondo zabentwana zizokuthwala budisi ngokudinwa ngebanga lomsebenzi, khulukhulu njengombana bangeze bavala iinkolo nje.

Asingasayiphathi-ke yabazali ebebazimisele ukukhamba nabentwababo baye emaholideyini. Lelitjhuguluko litjho okhunye kibo. Kukhona nalabo abagada abentwana abavane bazithole baphumula nakuvalwe iinkolo. Lokhu kuyasifundisa bonyana ukunghalwa kwemisebenzi akuthinti umkhakha wabantu owodwa kwaphela kodwana kuthinta abantu abanengi khulu.

Woke umuntu uhlalele ethembeni lokuthi ukunghalwa kwemisebenzi okungaka akukazokuba nemithelela emimbi ekupheleni komnyaka. Bayathokozwa abafundi agade bazifundela bodwa, batjengisile bonyana ubudoda abukhulelwa.

'Sifuna ukusiza woke umfundi bona aphumelele.' La magama kaPenny Vinjevold, iphini lomlawuli we-FET emNyangweni wezeFundo. 'Kuqakathekile bona abafundi banikelwe ithuba elaneleko lokufunda.'

IMBUZO:

- 1.1.1 Ingabe abotitjhere kuzobasiza njani ukusebenza ngaboMgcibelo? (2)
- 1.1.2 Ngokubona kwakho ingabe kulungile bona iinkolo zingavalwa ngoSeptemba? Sekela ipendulwakho ngephuzu ELILODWA. (3)
- 1.1.3 Nawungaba nguNgqongqotjhe wezeFundo, ngikuphi ongakwenza ukuvimbela bona abotitjhere banganghali umsebenzi. Tlola iphuzu ELILODWA. (2)
- 1.1.4 Hlathulula bona ngabanjani abafundi abadinga ukubanjwa ngesandla ezintweni ezinengi. (2)
- 1.1.5 Ukuya ngokwesiqetjhanesi, ingabe kutjho ukuthini ukuthi **ubudoda abukhulelwa?** (2)
- 1.1.6 Tlola ilungelo ELILODWA abotitjhere abanalo. (2)
- 1.1.7 **'Khumbula bonyana usesemfundi wesikolo sakho bekuphele iinhlahlubo'**
Kubayini kumele abafundi bakukhumbule okungehla? (2)
- 1.1.8 Ingabe uPenny Vinjevold usebenzela muphi umnyango begodu isikhundla sakhe ngisiphi? (3)
- 1.1.9 Ingabe ukuya ngawe kufanele bona abotitjhere banghale ukufundisa? Ipendulo ayibe mumutjho OWODWA. (3)
- 1.2 Funda indatjana engenzasi bese uphendula imibuzo.

URAGELA PHAMBILI UMRARO WOKUTLHOGEKA KWEBISI

Kunokutlhogeka okukhulu kwebisi okusahlele inarha yeSewula Afrika amalanga la. Uthi nawungena esitolo ufunana nebisi elihlaza uthole amashelufu apaka ibisi adududu amalanga la.

IHlangano yabaKhiqizi beBisi kileli, i-*Milk Producers Organisation* (MPO), ithi ukwehla kwesibalo sabakhiqizi bebisi kwandisa izinga lokutlhogeka kwebisi kanye nemisebenzi.

Okhulumela lehlangothi uthi phambilini bebabalelwa ema-66 000 abantu ebasebenza emaplasini akhiqiza ibisi. Eminyakeni emibili edlulileko, abakhiqizi bebisi bayehlisa intengo yebisi kusukela ema-R2 ilitha yaya e-R1,78. Masinyana ngemuva kwalokho intengo yesiphila nekoroyi ephakelwa iinkomo yenyuka. Lokho kwabagandelela khulu abakhiqizi bebisi. Abakhiqizi babhalelwa kujamelana nentengo engako.

Okhunye okungunobangela wokutlhogeka kwebisi okungaka sisomiso. Phela nakunesomiso ifuyo idosa nzima. Iinkomo ekungizo ezikhiqiza ibisi khulu ziba nomraro wamadlelo. Ayatjha bese iinkomo azibi nalo ibisi.

IMBUZO:

- 1.2.1 Hlathulula bona i-MPO ngesiNgisi ijameleni ngokwelimi lakho? (1)
- 1.2.2 Tlola OKUBILI okwenza kube nokutlhogeka kwebisi. (2)
- 1.2.3 Ingabe intengo yesiphila nekoroyi ilithinta njani ibisi? Hlathulula ngomutjho OWODWA. (2)
- 1.2.4 Nakungathiwa rarulula umraro wokutlhogeka kwebisi lo ungenzani? Ipendulwakho ayibe mumutjho. (2)
- 1.2.5 Wena nawungaba nguNgqongqotjhe wezePilo nezeHlalakuhle ungenzani ukukhuthaza abaqatjhi bona bangaqothi iinsebenzi zabo? (2)

IMITLOMELO YESIGABA A: 30**ISIGABA B: UKURHUNYEZA****UMBUZO 2**

Funda itheksti elandelako uyizwisise bese uyayirhunyeza ngawakho amagama angeqi ema-60 – 70 uveze amaphuzu aqakathekileko nammongo.

Bekungelinye lalawo malanga waka-Arhostosi anamafu namakhaza. Umoya ngaphandle bewuvuma ingoma yesizi. Kwakungasimnandi nakancani. Kwakubudisi nokuthi ngehle embhedeni kodwana ngathi nangicabanga ukuthatha ilifu yepelaveke yoke, ngacina ngihlika embhedeni.

Kwakunezinto ezinengi okwakumele ngizenze ngalelolanga begodu ngangingalangazeleli ukubona amakhastama, khulukhulu uNom.Mahlathini. Phela uNom.Mahlathini uneminyaka ekhambela kwema-30 kodwana uziphatha ngasuthi liqhegu elidala, esele lizositjhiya ephasinapha. Kwakuqakathekile bonyana ngimbone ngombana bekatshwenyekile ngomsebenzi wami engiwenzako.

Ngaragela phambili nokusebenza ngizikatelela ngingaboni nokuthi ungenzani. Ngathi nangiyelelako ilanga labe sele liyokutjhiinga begodu kwakusele bona ngibone ikhastama elilodwa tere, uNom.Mahlathini.

'Umntazana omncani olingana nawe uzitshwenyelani ngokusebenza umsebenzi onje. Awuyilini esikolweni uyokufundela umsebenzi ongconywa? Abangani bakho bangena isikolo begodu benza imisebenzi eqakathekileko. Kumele ngize ngizokuthatha ngikuse emayunivesithi khese uyokubona bonyana bancani kangangani abentwana abafunda lapho,' kwatjho uNom.Mahlathini ngemuva kokuthi sele ngimtjengise isihlalo, singakalotjhisani nokulotjhisana.

Nanyana ngimazi bona umumuntu onjani uNom.Mahlathini nokho lokhu khona bengingakakulindeli. Ngabhalelwa kukumphendula, ngavele ngakhamisa. 'Ngitjho ngombana ngiyakubona bona uhlakaniphile begodu usesemncani, angikholwa nokuthi ungaba nayo ikinga yemali yokufunda!'

Into eyayikhulunywa nguNom.Mahlathini yangithinta ngendlela ebuhlungu. Yangibetha ngendlela engingakayilindeli. Ngazisola ngesiqu nto sami sokuza emsebenzini. Kwakumele ngilale lokha ihlizwami ithi ngingehli embhedeni.

Ngawuvala umhlangano, salayelisana ngokubambana ngezandla. Yathoma yehla iminyembezi nangitjhinga ekoloyini. Ngakusasa ekuseni ngavuka, ngahlala embhedeni ngafunda inovela. Ngazenzela nokudla kwekuseni okumnandi. Ngidla nje ngiyacabanga bonyana ngizokwenzani namhlanje. Ekugcineni kwavuka ikani ekulu kimi. Ngazimisela ukuya emsebenzini.

Ngithe ngingakahlali naphasi wabesele afikile uNom.Mahlathini. Akhange ngisona isikhathi. 'Ngikuzwile koke okutjho kimi izolo, anginabazali Mahlathini. Basitjhiya sibancani mina nabanakwethu ababili abancani. Njengombana mina ngisebenza umsebenzi okudondisa kangaka, ngithethe isiqu nto sokubafundisa bona. Kuzakuthi nasele bafundile emayunivesithi bese mina ngiyathoma ngiyafunda.' Yahlengezela iminyembezi kuMahlathini. Ngaphuma ngamtjhiya nge-ofisini lami.

IMITLOMELO YESIGABA B: 10

ISIGABA C: IHLELO NOKUSETJENZISWA KWELIMI**UMBUZO 3**

3.1 Funda itheksti elandelaleko bese uphendula umbuzo ongenzasi.

Kubudisi khulu amalanga la ngombana boke abantu bathi bangafunda bakhohlwe bona babuyaphi, bakhohlwe bazali babo bebangasafuni nokuhlala emakhaya.

Hlathulula bonyana ikulumo engehla le imumethe iqiniso nanyana imbono nje kwaphela. (2)

3.2 Funda itheksti engenzasi bese uphendula umbuzo olandelako.

Bakwa-Eskom bakhuphe umlayezo othi, 'Sekamanengi amakheyibula etjiwako, lokho kuphazamisa ukuphakelwa kwegezi eendaweni ezinengi. Nokho batjhwile bathi iinyoka ezenza lokhu zizokubotjhwa.'

Kunegama eliveza ihlathululo ebhamba kanye nefihlakeleko ethekstini engehla. Tlola phasi lelo gama bese unikela iinhlathululo ezilimumetheko. (2)

3.3 Funda itheksti elandelaleko bese uphendula umbuzo ongenzasi.

Kuthiwa amadoda angazitshwenyi ngokuzalisa amaforomo wokuba batjhayeli beemphaphamtjhini ngombana kufuneka abafazi kwaphela. Lokhu kungebanga lokuthi abafazi ngibo ebebadinywe amathuba esikhathini esidlulileko. Bafazi abangaphasi kweminyaka ema-25 abafunekako.

Ingabe kunokubandlulula nanyana ubuhlangothi ethekstini engehla le. Hlathulula ngomutjho OWODWA. (2)

3.4 Funda itheksti engenzasi bese uphendula umbuzo olandelako.

Nibakhethelani abantu abanganandaba nani! Nibakhethelani abantu abangeze baba nendaba bona nilele nidleni. Nibakhethelani abantu abacabangela iinkhwama zabo kwaphela. Khethani umuntu ozokuba mumuntu!

Ingabe ikulumo yomuntu okhuluma esiqetjhaneni esingehla iveza muphi umqondo? (2)

3.5 Funda itheksti elandelaleko bese uphendula umbuzo.

UNaMsiza: 'Akhe utjho Mntungwa, mntazanyana wacosobani lo ophuma ngesango?'

Tlola bona igama elithalelwe ngaphasi liveza muphi umqondo. (1)

- 3.6 Funda itheksti engenzasi bese uphendula umbuzo olandelako.
UMahlangu: 'NaMsiza khamba uyongibizela uMbalekwa nanguya. Ngilethela isitulo ngaphambi kobana uphume.'
Hlathulula bona ibizo elithalelwe ngaphasi libolekwe kiliphi ilimi? (1)
- 3.7 Buyelela utlole umutjho ongenzasi uveze ukuphika.
NaMsiza, phuma ngomnyango (1)
- 3.8 Funda itheksti engenzasi bese uphendula umbuzo olandelako.
Amalanga la abentwana besikolo bahlala banomsebenzi omnengi ekumele bawenze phela batjho sekwenziwa ikharikhyulamu etja. Kusetjenziswa **nesiTatimende seKharikhyulamu yeliZwelope**.
Tlola isirhunyezo sebizo elitlolwe ngokunzima khulu. (1)
- 3.9 Buyelela utlole umutjho ongenzasi bese utlola ubulili obusikazi esikhundleni segama elithalelweko.
Ikosi yakwaMahlungulu ikhothame izolo. (1)
- 3.10 Funda umutjho ongenzasi bese uphendula umbuzo olandelako:
UMbalekwa nobaba bahlezi ngaphandle.
Yitjho bona ibizo elithi uMbalekwa limhlobo bani webizo begodu lisuselwa kisiphi isenzo? (2)
- 3.11 Funda umutjho ongenzasi bese uphendula umbuzo olandelako.
UBadanile mude njengendlulamithi.
Buyelela utlole umutjho ongehla bese utjhugulula isifengqo esikiwo, sibe singathekiso. (1)

3.12 Funda isikhangiso esilandelako bese uphendula imibuzo elandelako.

**UKUBUYISELWA KWESIKHATHI
ESONAKELEKO!!!**

BAFUNDI BAKAGREYIDI YE-10, 11 NE-12.

**BUYISELANI ISIKHATHI ESONWE KUNGHALWA
KWEMISEBENZI BAFUNDISI BENU!
NGENELANI IHLELO LESIKOLO SEBUSIKA ENILILETHELWA
YI-BEST SCHOOL.**

Imibandela

1. Uzokubhadela imali ema-R80,00 isifundo ngasinye.
2. Yewize nomazisi wakho.

3.12.1 Kubayini kutlolwe umuda wokuthoma ngamaledere amakhulu. (2)

3.12.2 Kubayini imibandela itlolwe ngamaledere amancani, tlola iphuzu ELILODWA. (2)

3.13 Qalisisa isithombe esingenzasi bese uphendula imibuzo elandekako.

3.13.1 Ngokubona kwakho lo ophethe isigidi umkhombeleni ongemodereni. (2)

3.13.2 Nagade kunguwe bewungaziphephisa njani? (2)

3.13.3 Lokhu okwenzeka esithombeni ucabanga bona kubangelwa yini? Ipendulwakho ayibe mumutjho. (2)

- 3.13.4 Ngokubona kwakho, ingabe isehlakalwesi senzeka emadorobheni nanyana emakhaya? Ipendulo ayibe mumutjho ozwakalako. (2)
- 3.13.5 Ingabe ifesidere lekoloyi livuliwe nanyana livaliwe? Kubayini utjho njalo? (2)

IMITLOMELO YESIGABA C: 30

INANI LOKE: 70